

УДК 811.161.2'373.47'367.628-116:82-84'01'04

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДАВНІХ УКРАЇНСЬКИХ АФОРИЗМІВ

Ніна Станкевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра українського прикладного мовознавства
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79001, Львів, Україна
тел.: 032 239 43 55
ел. пошта: stankevych@ua.fm
<http://orcid.org/0000-0002-0823-1853>*

Досліджено особливості побудови малого за формою літературного жанру – афоризму. Визначено суть афоризмів, їхні основні ознаки, структурно-семантичні, функціональні аспекти класифікації. Проаналізовано синтаксичну організацію афоризмів давніх українських письменників-філософів, виділено загальні особливості, зв'язок синтаксичної структури із змістом висловлювання, граматичним вираженням компонентів та їхньою співвіднесеністю, функціональністю, використанням мовновиражальних засобів.

Ключові слова: афоризм, синтаксична структура, композиція, структурні моделі, просте речення, складне речення, надфразна єдність, художньо-образні засоби.

Постановка проблеми. Афоризми привертають увагу дослідників як відшліфовані, художньо довершені форми із глибоким змістом, багатою емоційною палітрою. Поєднання логіки, конденсації думки та мовної естетики образного слова робить ці одиниці книжно-літературного походження багаторівневою та багатоплановою текстовою структурою. Філософський, світоглядний зміст афористичних висловів, ціннісна орієнтація, заглиблення в соціум зумовлює трактування їх як “феномен духовної культури нації”, “витвір історичного буття”, “мовно-естетичні знаки”, “маркери речового та психологічного, людиноцентричного образу часу”.

Таке “літературне мислення в часі”, “мислительну енергію наших предків” майже за дев'ять століть (XI – початок XIX ст.) зібрав та впорядкував письменник Валерій Шевчук. Книга “Мудрість передвічна” [7] відкриває по-новому нам творчість українських інтелектуалів (І. Київський, Т. Печерський, К. Туровський, Г. Смотрицький, І. Вишенський, М. Смотрицький, П. Могила, К. Сакович, П. Беринда, Г. Сковорода, І. Величковський, Т. Прокопович, М. Довгалевський, І. Максимович, Г. Кониський, І. Котляревський та багато інших), доводить “немеркнучу вартість творів цього жанру”, можуть давньої української філософської думки, “багатовікову залученість у загальноєвропейський контекст”. Великий часовий пласт творення афористичних суджень, моральних приписів дає безмежний матеріал для мовознавчих та літературознавчих досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суть афоризму як одиниці книжно-літературного походження, класифікацію за різноманітними критеріями – семантичним, структурним, функціональним, комунікативно-прагматичним – розглядали науковці А. Ткаченко, В. Скуратівський, А. Баракотова, В. Калашник, Ю. Калашник, А. Григораш, В. Дорда, М. Дяченко, Н. Михайличенко, В. Максимчук та ін. Ж. Колоїз, Н. Малюга, Н. Шарманова ґрунтовно дослідили афористичний корпус з погляду їхнього зв'язку з власне пареміями, здійснили докладну систематизацію суджень в художній мові, приділили увагу найважливішим об'єктам афоризації. Дослідники вивчають стилістичний потенціал афоризмів у різних типах дискурсу, наприклад,

політичному, у сфері ЗМІ, у творчості українських та зарубіжних письменників. Окремі дослідження присвячені емоційно-смісловим полям афоризмів, важливим лінгвоконцептам, які вони актуалізують, а також окремим мовностилістичним засобам, що надають виразності й забезпечують естетичну цінність вислову. “Афористиці минулого тисячоліття” присвятив працю Б. Степанишин [8].

У вступному слові до видання “Мудрість передвічна” – “Світ, розглянений по частинах” – Валерій Шевчук також визначив суть терміна *афоризм*, його види, поетапно описав шлях філософської думки впродовж кількох століть, звертаючи увагу на зміну смислових та стильових акцентів, зв’язок з політичним і суспільним життям. Висновком науковця стало твердження про те, що навіть у найнесприятливі часи українські творці оберігали й ростили “питому мисленість” на власному і світовому ґрунті, саме тому давню афористику – багатомовну, глибоко гуманістичну, європейську за ідеалами – можемо сприймати як “позачасову”.

Виокремлення раніше не з’ясованих частин загальної проблеми. Дія афоризму як самостійного смислового організму відбувається в суголосі відточеної синтаксичної конструкції і художньо-стилістичних засобів. Широка охопність тем давніх українських афоризмів – суспільні явища, духовні ідеали, морально-етичні цінності, правила соціальної поведінки тощо, становить багатий матеріал для спостережень над особливими акцентами мовно-образної концептосфери. Проте не менший науковий інтерес викликають способи конструювання давньої філософської думки, лаконічність (а подекуди розлогість) словесних комплексів, види синтаксичної компресії, загалом витоки формування структурних моделей афоризмів.

Формулювання цілей статті. Мета нашої наукової розвідки – дослідити синтаксичну організацію давніх українських афоризмів, виокремити структурні моделі лаконічних логічно-образних висловів, композиційні особливості більших за обсягом словесних побудов, виявити синтаксико-стилістичні засоби, що були основою формування судження.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що афоризмом є коротке судження узагальнювального характеру, яке відображає суб’єктивне бачення певного фрагменту дійсності, має світоглядний зміст, образно-художню форму та естетичну вартість. Характерними особливостями афоризмів, на думку багатьох дослідників [2, 3, 4, 10, 11], є *стилістичність* викладу думки, що дає змогу називати їх “усталеними словесними формулами”, “мінітекстами”, “мікрокартинами дійсності”, *глибина змісту*, *мовна виразність*, *естетична досконалість*, *оригінальність*, *дидактичність*. Тісно пов’язані з ними ознаки, які надають афористичності вислову, а саме: компресія інформації, високий ступінь узагальнення, універсальна адресація, позачасовість суджень, лінгвальна креативність, естетика художнього слова, мобільність, легкість відтворення, наявність підтексту, різночитання. Зауважимо, що більшість афоризмів книжно-літературного походження, зокрема й давні афористичні вислови, входять до макротекстів, і саме за вказаними ознаками афористичності їх відібрали як автосемантичні мікротексти.

Класифікація афоризмів за структурним критерієм полягає зазвичай у чіткому співвіднесенні афоризму з *простим реченням*, *складним реченням* чи *надфразною єдністю*. Вибір певної логічної структури передусім залежить від загальної смислової ідеї афоризму, наповненого філософським змістом, проте й підпорядковується естетичній настанові вислову, а тому тісно пов’язаний з мовним способом вираження

смыслові чи образної доміанти. Лише побіжний огляд давніх афоризмів відкриває нам функціональну, смыслову, стилістичну та емоційну розмаїтість “розмислів”. Це можуть бути ємки за змістом короткі логічні судження (і саме їхня лаконічність вказує на “щільність” закладеної в них глибокої думки): *Безділля породжує гріх* (Петро Могила); *Таланти великі безсмертні* (Митрофан Довгалецький); *Бідне життя захищає від небезпек*; *Всього не можна охопити навіть думкою* (Теофан Прокопович); *Небо також підлягає зміні* (Георгій Кониський); *Під рожкою буває змії лихоотруйні* (Семен Климовський); *Весь зміст твоєї мудрості у твоєму житті*; *Ознакою мудреця є вміння когось навчати* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)); поетичний образ із мелодичною інтонацією: *Мовчки безмежна любов плакати з болю велить* (Митрофан Довгалецький); *Тому мої болі, що правда в неволі* (Теофан Прокопович); *Коли мене любиш, не забувай же, коли не любиш, не споминай же* (Іван Мазепа); логічний ребус, алогізм, загадка-парадокс, що дає поживу для розуму: *Ніщо не може бути відділене від самого себе*; *Всякий жадібний є нужденним* (Георгій Кониський); *Йде час вперед, хай і назад* (Григорій Вишневський); *Кожен з нас перебуває в певному місці* (Стефан Калиновський); емоційне звернення до читача у вигляді риторичного питання чи риторичного оклику, яке привертає увагу і закликає спільно задуматись над філософським питанням або розділити надзвичайно сильні емоції: *Чи може щось ширше розлитися, як думки?* (Григорій Сковорода); *Нічого-бо немає дорожчого від душі!* (Іван Вишневський); *Над добро у людині більшого не треба!* (Іван Орновський); *О солодкий шлях життя, коли совість чиста!* (Григорій Сковорода); *О ганьбо! За всі інші зганьблення гірша! Славу, без якої життя людське не життя, в неславу обернену бачити і мовчати!* (Мелетій Смотрицький).

Розглянемо докладніше структурні типи давніх афоризмів у межах традиційних структурних моделей, зосередивши увагу лише на найпродуктивніших.

Просте речення. Звичними синтаксичними конструкціями серед давніх афоризмів є речення, що побудовані за схемою: А= Б (рідше – навпаки). Семантичне ядро афористичного вислову перебуває найчастіше у постпозиції. На думку дослідників, ця синтаксична організація “передає семантичну цілісність твердження за законами внутрішньої організації (розгортання / згортання)” і дає змогу афористичним висловам “оптимально здійснювати в мові узагальнено-типізуочу функцію” [6 : 138]. Такі афоризми мають дефініційну модель (як стверджує дослідниця О. Черник, вони є класичними, оскільки покликані визначати реалії [9 : 132]) і найчастіше становлять образно-асоціативну реакцію на певне логіко-філософське, етичне, естетичне поняття: *Совість є свідчення себе самого чи розумний розсуд про себе* (Інокентій Гізель); *Чиста совість є правдивою та єдиною радістю*; *Смуток – це відчуття або уявлення наявного зла* (Теофан Прокопович); *Доблесть сама собою є моментом щастя*; *Гордість – це недобре бажання зверхності чи надмірна любов до власної величності*; *Добра рада – це здатність відшукування осереднього* (Георгій Кониський); *Вінець хвали – старість* (Григорій Сковорода). Уявлення про духовні якості людини перебуває в тій самій логіко-поняттєвій площині, абстрактні номінації пояснюють через такі самі абстрактні поняття, тому подібні афоризми мають глибокий філософський зміст. Речення увиразнюють образними засобами, наприклад, антонімами, синонімами: *Сміх і плач є виявами розумної душі* (Інокентій Гізель); *“Моє” і “твоє” – два джерела незгоди в суспільності*; *Жінка все перемагає і все перевищує* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)), або ж розгортають у складніші метафоричні побудови: *Багатство*

– *всілякого гріха батько, всілякої злости винахідник, духотліної поживи вживає, повстримності супостат, ратник на цнотливість* (Іван Величковський). Іноді судження подають як заперечне твердження за схемою: А не = Б: *Смерть не є зрозумілішою від сну* (Ісає Копинський); *Законний шлюб не є блуд* (Дмитро Туптало) та ін. Позицію предиката займає і метафоричний образ: *Слово та голос – це світло ума* (Кирило Транквіліон-Ставровецький); *Любов є фундаментом усіх добродійництв* (Антоній Радивилівський); *Пам'ять – скраб величезний для красної мови* (Софроній Почаський); *Істина є добром інтелекту* (Георгій Кониський); *Холодний стиль – це мертва думка під виглядом багатослівності* (Геофан Прокопович). Поетичний текст відповідає оригінальній схемі: Б→А←Б – *Зла річ є незгода. Гонителька миру, сваха збурень пекельних. До вієн задира, підбивачка на братні зайлості люті* (Іван Орновський).

Прості судження автори ускладнюють однорідними членами речення, що дає змогу повніше розкрити зміст: *Надія за своєю природою полум'яна і смілива, сильна духом, довірлива, радісна та повна задоволення* (Геофан Прокопович); *Прагненню досягти блага слугують любов, жадання, радість* (Інокентій Гізель); *Кожна людина іде шляхом природним, своїм* (Митрофан Довгалевський); *Авторитет є нагородою за славу, мужність, а не за породу* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)) та ін.

Афоризм, побудований як просте речення, може містити ключове слово – своєрідний семантичний акцент, що відображає суть афоризму (часто це означення): *Робітник-п'яниця не збагатіє* (Лука Жидята); *Чоловік без жінки тільки лихо* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)). Виразність афоризму досягається інверсією членів речення: *Оскверняє свою думу нашіптувальник* (Іван Грішний); *Після негожої їжі не може співати соловейко* (Григорій Чуй); *Розуму й думці скоряється сила* (Себастьян Кленович); *Мужнім рицарям завжди Україна рада* (Ждан Білицький); *Осліплює людину злість* (Антоній Радивилівський); *Не в кожній згоді кохається Бог* (Клирик Острозький) та ін. Найчастіше суб'єкт дії стоїть на останньому місці в афоризмі або об'єкт дії – на початку, таким способом смисловий акцент стає сильнішим.

Серед афоризмів є односкладні речення, у яких логічно-образна структура зосереджується навколо дії: *Між своїми премудрих для себе шукайте* (Тома Євлевич); *Запалюй надією на майбутнє добро! Бідного топчуть завжди; Треба навіть у ворога визнавати чесноту* (Геофан Прокопович); *Крізь дах-бо хмари й небо також не побачиши* (Іван Орновський); *Крилам згорілим повітря не збити* (Симон Зиморович) та ін. Різні ступені вияву особи чергуються з твердою констатацією або ж настановою-повчанням у безособовому реченні.

Складне речення. Активно функціонують серед давніх афоризмів афористичні конструкції, що співвідносяться зі складними реченнями з різними семантичними відношеннями між частинами. Виразні моделі зіставлення-протиставлення є інструментом творення здебільшого коротких логічних суджень, побудованих за структурною схемою: А, а Б. *Думка за морем, а смерть за плечима* (Дмитро Туптало); *Лічба різна, а сила одна* (Герасим Смотрицький); *Тіло підвладне душі, а не душа тілові* (Касіян Сакович); *Губить ворожість – любов оживляє* (Йоасаф Горленко) та ін. Образні афоризми такої моделі творять глибшу думку, мають філософський підтекст, часто розгортаються у надфразній єдності: *Земля не удобрюється громами, а водою, не від блискавок родять поля, а завдяки дощам, не шумним градом насичуються і зволожуються лани, а легеньким дощем* (Митрофан Довгалевський).

Складнопідрядні речення незалежно від виду підрядної частини переносять

смысловий акцент саме на неї. За спостереженням Ю. Калашник, в афоризмі з підрядною присубстантивно-означальною частиною саме вона відіграє у формуванні афористичного змісту важливу роль та розкриває семантику ключових слів у головній частині” [5 : 51]. Це особливо відчутно в афоризмах, що розгортають предикативну частину в реченнях дефініційної моделі, як-от: *Розум є здатність розумної душі, що пізнає речі, які підлягають розумінню* (Касія Сакович); Можна навести багато прикладів давніх афоризмів, що відповідають за структурою складнопідрядним реченням з різною семантикою. Досить часто це короткі афористичні висловки: *Щаслива та душа, яка сама себе судить* (Петро Могила); *Ті привілеї потрібно утримувати, котрі не суперечать праву* (Ян Щасний-Гербургт); *Хто добре створює, від того Бог не тікає* (Герасим Смотрицький); *Кому душа болить, тому весь світ плаче* (Григорій Сковорода); *Де слова, там голосу жити* (Анонім); *Мовкнуть музики, де вбивчо брика гнів у розгоні* (Пилип Орлик); *Коли ми радіємо, багато людей плаче* (Теофан Прокопович); *Не мов пишно, аби на зло не вийшло* (Іпатій Потій); *Беріть мене глибини, бо вас не збагнути!* (Іван Максимович); *Коли надія перевищує страх, то вона породжує відвагу* (Георгій Кониський) та ін. Проте набагато активніші афоризми складнішої структури, збагачені образними засобами, наприклад, із семантикою градації: *Як неволя думку в людини тлумить, нищить, гасить, так і вольність думку множить, серце підносить, обличчя веселить, око сміливим, погляд і ходу жвавою роблять* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)); із протиставними відношеннями: *Коли в печі горить, вогонь вельми добрий і потрібний, а коли вище печі – шкідливий і страшний* (Герасим Смотрицький); із кількома підрядними, що розгортають думку, забезпечуючи вислову ”високий ступінь смислової єдності” [5 : 52]: *Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не припиняє вчитися, хоча б зовні і здавався бездіяльним* (Григорій Сковорода) тощо.

Серед афоризмів – еквівалентів складних речень – найбільш поширені, за нашим спостереженням, складнопідрядні (безсполучникові) речення з умовними відношенням, побудовані за схемою: якщо (коли, як) А, то Б; Б, якщо (коли, як) А. Це здебільшого логічні афоризми, їхня чітка структурна організація – свідчення зв’язку з пареміями: *Кріпши легко – кохання змішаєш* (Пилип Орлик); *Коли вельми великим сподобився ти бути від Бога, то добром лише ще більше маєш віддати* (Іван Грішний); *Як ти любов затаїш, стане сильніша вона* (Себастьян Кленович); *Сліпі очі, коли затулені зіниці* (Григорій Сковорода). Внутрішня форма афоризму може збагачуватись експресивними одиницями, розгортати метафоричний образ, залучати алегорію, символіку: *Коли ж ми промовчим, камінь загорлає і злотоносимих Божий гнів скарає* (Анонім); *Коли хто хоче бачити і знати Бога, передусім повинен показати чисте серце* (Кирило Транквіліон-Ставровецький); *Ключчя стає смолоскипом, якщо від вогню загориться* (Іван Домбровський); *Коли любиш неправду, ненавидиш свою душу* (Григорій Сковорода) та ін.

Афоризми, структуровані як складні речення з різними видами зв’язку, наближаються до надфразних єдностей. Втрачаючи у легкості, мобільності, вони, проте, передають філософські ”розмісли”, ”мислительна енергія” яких глибша, спонукає читача до розмірковувань: *Якщо ви почали, обайте з кожним днем бути напологливішим, а щоб вам кінець був кращий, ніж початок, то до цих перших зусиль додавайте ще більші* (Теофан Прокопович).

Надфразні єдності. Ще однією великою групою є афоризми аналітичної по-

будови, організовані як складне синтаксичне ціле, що становить семантично ускладнений, але системний афористичний комплекс. "Саме внутрішня будова логічних й образних афоризмів-еквівалентів надфразної єдності дає змогу реалізувати їхню художню довершеність, естетичну досконалість і текстові зв'язки", – стверджують дослідники [6 : 156]. Передусім їх можна розподілити на двокомпонентні структури (із синтаксичним членуванням на два речення): *Погано говорити означає нічого не говорити. Це ж велика дурість: хотіти говорити і не бажати бути зрозумілим* (Теофан Прокопович), та багатокомпонентні (що містять понад два речення): *Народження є ніщо інше, як перехід чогось від небуття до буття. А те небуття в суб'єкті, тобто в матерії, є не що інше, як позбавлення. Отже, позбавлення є принципом народження саме по собі* (Георгій Кониський). Як бачимо, багатокомпонентні надфразні єдності є, по суті, завершеними філософськими мікротекстами.

Художня довершеність та естетична досконалість складних структурних моделей досягається багатьма стилістичними прийомами, які потребують окремих наукових розвідок. Виділимо лише деякі з них.

Афоризми-складні комплекси будують за схемою "питання-відповідь", рідше: "окличне речення/ риторичний оклик – конкретизація/загальнення/риторичний оклик": *Хто ж не впише в календаря пам'яті добродійств наших? Тільки не вдячник* (Атанасій Кальнофойський); *Хто може подумати, що жінка не подвоює життя чоловіка? Без неї у чоловіка залишається лише половина життя* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)); *Чи знаєш ти, яких ліків заживають ужалені скорпіоном? Тим-таки скорпіоном натирають рану* (Григорій Сковорода); *Як це? На вільній землі живемо, а волі не маємо?!* (Григорій Граб'янка); *Скільки є друзів у грошей та недругів у добродієств! Дружбу приносять усім гроші, а заздрість – воно* (Василь Довгович). Уся палітра і сила відтінків таких емоційних афоризмів змушує читача й самому подумати над відповіддю, "загострює розум".

Повторення слів на початку речень творить анафору, яка є емоційно-оцінним центром вислову або його смисловим ядром; утім, завжди поглиблює зміст афоризму: *Важко мовчати, коли болить, важко не волати, коли тонеш, важко й не зітхати у неволі* (Станіслав-Оріховський-Рутенець (Русин)); *Любов згоду сіє і кохати її хочеш. Любов відтак покриває безліч гріхів, любов пророків народжує, любов – витік або джерело вогню, любов посилює серце й душу людині, любов підносить упалих, любов чинить мужніми страхових, любов огріває змерзлих, любов побуджує ледачих, любов умудрює невмілих* (Клирик Острозький). Повторення ж цілого речення посилює експресію всього афоризму: *Чим є життя? Воно праця й жаждоба страшна і злочинна. Чим є життя? Це поїздка крізь моря страшні небезпеки. Чим є життя? Це заледво один день і бистра година* (Митрофан Довгалевський).

Іноді важливим композиційним чинником афористичного вислову є розкладання певного лінгвоконцепта на смислові компоненти. Незалежно від структурної організації надзвичайно виразними є афоризми мислителів минулого, побудовані за принципом класифікації. Вони логічно стрункі, заявлене число складників передбачає чітку, завершену структуру, зацікавлює читачів своєю раціональністю, точністю, проте аж ніяк не позбавлене образності. Цьому сприяє використання тавтології, антонімії, синонімії, метафоризації тощо. Складників є найчастіше два (3, 4, 5). Протиставлення зазвичай відбувається, коли компонентів є **два**; у таких висловах живають словосполучення числівника та іменника; прикметник *двоятий* у

функції різних членів речення; порядкові числівники *перший, другий*; вставні слова *по-перше, по-друге*. Наведемо приклади: *Є дві властивості любові: бажати добра й не бажати зла* (Теофан Прокопович); *Є два принципи народження – небуття і буття*; *Є дві дії у мужності: терпіти й нападати* (Георгій Кониський); *Є два види чуттєвого бажання: пристрасне і гнівне. Перше стосується добра чи зла, а друге – недоступного добра чи зла* (Георгій Кониський); *Дво який гріх є: один наш власний, котрий самі чинимо, другий – гріх чужий, що його інша людина чинить, однак ми того чужого гріха стаємо учасниками* (Іоанікій Галятовський); *Мудреці кажуть: життя є двояке – практичне і споглядальне* (Теофан Прокопович); *Муสิш визнати і прийняти непорушними такі два принципи: по-перше, природне право, по-друге, божественний закон* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)).

Структурування афоризму на **три** компоненти (*три, перший, другий третій; троякий*) передбачає не лише використання антонімії, а й наявність середнього елемента – мезоніма (термін М. Андреева), окрім цього, тут частіше вживають синоніми, щоб розкрити обсяг концепта повніше. Наведемо приклади: *Перша причина, через що злі люди на світі добрих ненавидять: добрим людям Бог дає свою велику ласку, а злим людям не дає такої ласки. Друга причина: добрі люди віддаляються від злих людей, не хочуть із ними товариства. Третя причина: добрі люди не хочуть тих учинків чинити, котрі злі люди чинять; Троякий є світ: великий, малий і середній. Великий світ є будинок, учинений з небес та елементів – з вогню, повітря, з води, із землі. Малий світ є людина. Середній світ є весь народ людський* (Іоанікій Галятовський); *Три речі є до вподоби Богоу і людям: згода братів, милосердя до ближніх і згода між чоловіком та дружиною* (Петро Могила).

Використання в афоризмі **чотирьох** складників зумовлене практичним або символічним значенням цього числа (чотири колеса у возі, чотири сторони світу тощо), але саме така кількість дає змогу визначити та всебічно описати етичне чи філософське поняття: *Чотири якості, без яких жоден не може бути добрим гетьманом: тверезість, чуйність, суворість, владність* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)); *Чотири колеса у возі – чотири головні цноти. Перше колесо – мудрість; друге колесо – мужність; третє колесо – повстримність; четверте колесо – справедливість* (Іоанікій Галятовський); *Чотирма речами душа опаскуджується: по місту веиштанням, когось вишукуючи, і з жінками зближенням, і до славетних любов'ю, тілесною хтивістю і марнославними нахилами* (Анонім); *Є чотири головні чесноти: розсудливість, справедливість, мужність та поміркованість*. (Іван Биковський); *Смерть, суд, пекло і небо – чотири квадри тії – Завше май ти при серці, як компас на ший* (Іван Величковський).

Більша кількість складників в афоризмі (наприклад, **п'ять**) претендує на філософські розмірковування та вдумливого читача: *Існує п'ять різновидів здатності душі. Здатності душі або пов'язані з пізнанням, або є також здатність вегетативна. Якщо ж здатність, пов'язана з пізнанням і таке пізнання здобувається через чуття, вона буде здатністю чуттєвою; якщо воно [пізнання] буде здатністю, відбувається у більш високий спосіб, тобто з допомогою інтелекту, вона буде здатністю мислення* (Інокентій Гізель). Без сумніву, оригінальним є афоризм, побудований на **11** (!) смислових компонентах: *Є одинадцять пристрастей: любов, туга, радість, ненависть, уникнення, воля, сум, надія, розпач, відвага і гнів. Їх розумні люди повинні утримувати, а не уникати* (Іван Биковський).

Афоризм, основою якого є поділ на складники, полегшує сприйняття, краще

запам'ятовується, вирізняється завершеністю та автосемантичністю. Думка охоплює більше поле понять та речей і водночас кристалізується. Часто такі афоризми мають у собі кілька неповних речень, однорідний ряд, а між частинами речення або двома окремими реченнями з'ясувальну семантику. Наприклад: *Князеві належить володіти: у скруту – розумом, із ворогом – міццю, а до дружини – любов'ю* (Анонім); *Всім зрозуміло, що для кожного ремесла є відповідне для нього місце. Лихвар шукає міста, адвокат – майдану, рільник – поля* (Станіслав Оріховський-Рутенець (Русин)); *Правдива людина є небом і землею: від пупа горішня частина є небом, долішня – землею; Як вогонь і повітря є тонкі тіла, ніби й невидимі, так само й дві злості є невидимі: заздрість і пиха, які криються при невидимій душі. Так само й сатанинські злості: ласість, як вода, і бивство, як земля* (Кирило Транквіліон-Ставровецький).

Висновки. Структурні типи проаналізованого афористичного масиву за свідчують досконалість форми та естетичну цінність давніх афоризмів як мовно-культурних знаків. Надзвичайно ємки за змістом короткі речення-судження дефініційної моделі; риторичні питання з великою емоційною палітрою; окличні речення; питання з наступною відповіддю; місткі односкладні речення-побажання, поради, заклики в імперативній формі; тверді декларації; традиційні для паремій складнопідрядні речення, а також глибокі за змістом надфразні єдності. Симетрія / асиметрія композиційних структур, паралелізм, потужна емоційно-образна складова, ємкий метафоричний образ, струнка логічна форма, основана на класифікації смислової структури, – усе підлягає єдиній меті – творенню змістової й смислової цілісності афоризмів, збагаченню внутрішньої форми афористичного вислову.

Перспективи подальших розвідок. Вважаємо, що кожен структурний тип – еквівалент простого, складного речення чи надфразної єдності – має власний реєстр семантично-містких, несподіваних інтерпретацій форми, що може стати предметом подальших досліджень. Потребують аналізу синтаксичні засоби творення афористичності у всіх видах складних речень. Синтаксична компресія, властива афоризмам, відкриває можливості для використання прийомів експресивного синтаксису: хіазму, полісиндентону, парцеляції, еліптичності, апозіопезису (замовчування) тощо. Виокремлення цих прийомів у давній афористиці утвердить європейський контекст мислительної думки українських філософів минулого. Особливої уваги потребує емоційно-оцінний рівень афористичних висловів: урочисті, “б'ючкі”, гумористичні афоризми чергуються з гаслами, емоційними поетичними рядками. Цікавий матеріал для наукових розвідок – віршовані афоризми, політичні декларації. Важке завдання – охопити у всій повноті сповнену світлої мудрості метафоричну сферу, бо це думки понад віками. Семантична об'ємність лише одного лінгвоконцепта достатня для вдумливої наукової розвідки, що, безумовно, дасть цікаві результати і збагатить мовно-естетичний реєстр художнього слова.

Список використаної літератури

1. Баракатова Н. А. Структурно-семантична специфіка сучасної української афористики / Н. А. Баракатова // Український смисл. – 2015. – № 2015. – С. 3–11.
2. Денискіна Г. Структурно-функціональні різновиди афоризмів / Г. Денискіна // Дивослово. – 2006. – № 11. – С. 46–49.
3. Калашник В. С. Структурно-функціональні різновиди афоризмів / В. С. Калашник

// Дослідження з граматичної будови української мови : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 90–95.

4. *Калашник В. С.* Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду (семантико-типологічний аспект) / В. С. Калашник. – Харків : Вища школа, 1985. – 176 с.

5. *Калашник Ю.* Афористичність поетичної мови Тараса Мельничука: стилістико-синтаксичний аспект / Ю. Калашник // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – Харків, 2020. – Вип. 84. – С. 49–55.

6. *Колоїз Ж. В.* Українська пареміологія / Ж. В. Колоїз, Н. М. Мальюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : ТОВ “Центр-принт”, 2012. – 349 с.

7. *Мудрість передвічна.* Афоризми давніх українських мислителів XI – поч. XIX ст. / упорядник Валерій Шевчук. – 2-ге вид. – Київ : ТОВ “Видавництво “Кліо”, 2019. – 440 с.

8. *Степанішин Б.* Українська поетична афористика минулого тисячоліття / Б. Степанішин. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 207 с.

9. *Черник О.* Синтаксичні та композиційні особливості афоризмів Дена Брауна (на матеріалі циклу романів про професора Ленгдона) / О. Черник // Проблеми загального і слов'янського мовознавства. – Дніпро, 2018. – № 1. – С. 127–137.

10. *Шарманова Н. М.* Семантична типологія афоризмів / Н. М. Шарманова // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 1. – С. 40–44.

11. *Шарманова Н. М.* Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Шарманова. – Харків, 2005. – 19 с.

References

1. Barakatova N. A. Strukturno-semantyczna spetsyfika suchasnoi ukrainkoï aforystyky / N. A. Bakatova // Ukrainkyi smysl. – 2015. – № 2015. – S. 3–11.

2. Denyskina H. Strukturno-funktsionalni riznovydy aforyzmiv / H. Denyskina // Dyvoslovo. – 2006. – № 11. – S. 46–49.

3. Kalashnyk V. S. Strukturno-funktsionalni riznovydy aforyzmiv / V. S. Kalashnyk // Doslidzhennia z hramatychnoi budovy ukrainkoï movy : zb. nauk. prats. – Dnipropetrovsk, 1988. – S. 90–95.

4. Kalashnyk V. S. Frazotvorennia v ukrainkii poetychnii movi radianskoho periodu (semantiko-typolohichnyi aspekt) / V. S. Kalashnyk. – Kharkiv : Vyscha shkola, 1985. – 176 s.

5. Kalashnyk Yu. Aforystychnist poetychnoi movy Tarasa Melnychuka: stylistyko-syntaktychnyi aspekt / Yu. Kalashnyk // Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina Seria : Filolohiia. – Kharkiv, 2020. – Vyp. 84. – S. 49–55.

6. Koloiz Zh. V. Ukrainka paremiolohiia / Zh. V. Koloiz, N. M. Maliuha, N. M. Sharmanova ; za red. Zh. V. Koloiz. – Kryvyi Rih : TOV “Tsentr-prynt”, 2012. – 349 s.

7. *Mudrist peredvichna.* Aforyzmy davnikh ukrainkykh mysliteliv XI – poch. XIX st. / uporiadnyk Valerii Shevchuk. – 2-he vyd. – Kyiv : TOV “Vydavnytstvo “Klio”, 2019. – 440 s.

8. Stepanyshyn B. Ukrainka poetychna aforystyka mynuloho tysiacholittia / B. Stepanyshyn. – Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 2004. – 207 s.

9. Chernyk O. Syntaktychni ta kompozytsiini osoblyvosti aforyzmiv Dena Brauna (na materialii tsykladu romaniv pro profesora Lengdona) / O. Chernyk // Problemy zahalnoho i slovianskoho movoznavstva. – Dnipro, 2018. – № 1. – S. 127–137.

10. Sharmanova N. M. Semantychnatypolohiiaaforyzmiv / N. M. Sharmanova // Naukovyivisnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu : zb. nauk. prats. – 2008. – Vyp. 1. – S. 40–44.

11. Sharmanova N. M. Ukrainka aforystyka: strukturno-semantychnyi ta funktsionalnyi

aspekty : avtoref. dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrainska mova" / N. M. Sharmanova. – Kharkiv, 2005. – 19 s.

*Стаття надійшла до редакції 19.03.2021
доопрацьована 26.03.2021
прийнята до друку 05.04.2021*

STRUCTURAL ORGANIZATION OF ANCIENT UKRAINIAN APHORISMS

Nina Stankevych

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Applied Linguistic
1 Universitetska Str., room 233, 79001, Lviv, Ukraine
phone: 032 239 43 55
e-mail: stankevych@ua.fm*

The material of the research is aphorisms of Ukrainian writers and philosophers from the 11th to the beginning of the 19th century, which were collected and arranged by Valery Shevchuk in the book "Eternal Wisdom". The author claims the value of works of this genre, the power of ancient Ukrainian philosophical thought, its European context.

The action of the aphorism as an independent semantic organism occurs in a combination of logically coherent syntactic construction and artistic and stylistic means. The methods of constructing ancient philosophical thought, the conciseness of verbal complexes, and the formation of structural models of aphorisms are of scientific interest.

An aphorism is a short judgment of a generalizing nature, which reflects the subjective vision of a certain fragment of reality, it has a philosophical meaning, figurative and artistic form, and aesthetic value. Characteristic features of aphorisms: brevity, depth of content, linguistic expressiveness, aesthetic perfection, originality, didactics.

The classification of aphorisms according to a structural criterion consists of correlating them with a simple sentence, a complex sentence, or a supra-phrase unity. The choice of a certain logical structure depends on the general semantic idea of the aphorism, associated with the linguistic way of expressing the semantic or figurative dominant.

The most productive syntactic constructions among ancient aphorisms-simple sentences are models A = B. The semantic core of an aphoristic expression is most often in the postposition. These models are classical and constitute a figurative-associative reaction to a certain logical-philosophical, ethical, aesthetic concept. Stylistic means – homogeneous members of the sentence, the inversion of the members of the sentence

Among complex sentences productive models of comparison-opposition, they form short logical judgments, built on the structural scheme: A, and B. The most common complex sentences with a conditional relationship. These are mostly logical aphorisms, their clear structural organization is evidence of a connection with paremias.

Aphorisms of analytical construction are divided into two-component and multicomponent. Multicomponent supra-phrase units are complete philosophical microtexts. The aesthetic perfection of these structures is achieved by stylistic devices: construction according to the «question-answer» scheme, use of anaphora, decomposition of a certain linguistic concept into semantic components, etc.

Aphorisms based on the principle of classification are successful. They are logically slender, rational, accurate, the number of components provides a clear, complete structure. There are often two components (3, 4). Such aphorisms facilitate perception, are better remembered, are autosemantic.

The structural types of the analyzed aphoristic massif testify to the perfection of the form and the aesthetic value of ancient aphorisms as linguistic and cultural signs.

Key words: aphorism, syntactic structure, composition, structural models, simple sentence, complex sentence, supra-phrase unity, artistic and figurative means.